

TORGNY T SEGERSTEDT:

Ett liberalt frihetsbegrepp

SvT fortsätter artikelserien om makten och friheten, 17-8/86 och 9/86 skrev Anders Åslund, Danne Nordling, Jan Wallenberg och Carl Johan Ljungberg.

Torgny Segerstedt diskuterar den enskilda människans frihet med utgångspunkt från fiktionen om ett samhällsfördrag. Fördraget byggde på att alla hade samma värde och att det värdet skulle respekteras.

Det liberala frihetsbegreppet innebär att man inte genom lagar och förordningar får hindra nya idéer att växa fram och inte heller hindra kunskapens spridning. Staten har i stället skyldighet att underlätta all sådan verksamhet.

Nya forskningsrön får emellertid långtgående konsekvenser för den enskilda människan. Skall inte individens frihet — och trygghet — hotas, krävs ingående analys av konsekvenserna på lång sikt.

Professor Torgny Segerstedt var rektor för Uppsala Universitet 1955-78.

Jag avser att i denna artikel diskutera den enskilda människans frihet. Min fråga blir om en människa kan vara fri helt oberoende av andra människors frihet. Erfarenheten visar att den starke ensamme individens villkorlösa självständighet kan leda till andra människors förslavning och otrygghet. Vid varje diskussion om frihet måste man med nödvändighet också analysera trygghetens begrepp. Frihet och trygghet förefaller ytterst vara ett resultat av människors inbördes relationer.

Samhällsfördraget

En god utgångspunkt för min framställning är därför den gamla teorin om ett samhällsfördrag. Självklart är samhällsfördraget inte en historisk händelse: något samhällsfördrag har aldrig ingåtts. Fördraget är en fiktion, man kan handla *som om* självständiga människor ingått ett ömsesidigt förbindande kontrakt. Detsamma kan man säga om teorin att staten är en organism eller person. Vi kan handla *som om* staten var ett högre organiskt väsen. Jag väljer fiktionen om samhällsfördraget därför att jag finner den mest fruktbar som modell. Den följande framställningen är ett försök att motivera detta val.

Samhällsfördraget innebar, att människor avsåg sig en rad av sina ursprungliga rättigheter för att säkra sin fundamentala frihet och trygghet. Det målet omfattades av *alla* de kontraktsslutande parterna. En utgångspunkt var sålunda att alla hade samma värde vid fördragets ingående och att det värdet skulle respekteras. För att uppnå frihet och trygghet böjde sig alla under ett av alla formulerat och accepterat normsystem. Det systemet ställde man un-

der en härskares kontroll genom ett nytt avtal: härskarfördraget. Bröt härskaren i sitt handlande mot det ursprungliga samhällsfördraget kunde han, på grund av detta sitt maktmissbruk, avsättas. Det centrala i samhällsfördraget måste vara att inte någon människa skulle behandlas blott som medel. Alla människor måste vara mål i sig, ha ett okränkbart människovärde. Den idén låg självklart bakom

Det är endast genom samspel med andra människor som en individs anlag väckes till fullt liv.

tanken att fördraget ingicks mellan likvärdiga parter. Man tillerkänner sålunda varje människa ett eget värde. Det gör man därför att man är övertygad om att människan blir människa endast bland människor. Erik Gustaf Geijer formulerade den tesen så: *intet jag utan ett du*. Det är endast genom samspel med andra människor som en individs anlag väckes till fullt liv. Denna filosofiska uppfattning har bekräftats av den moderna socialpsykologin. Varje människa kan både giva bidrag till andra människors utveckling och från dem mota impulser till sin egen personlighetsdanning.

Varje människa har en omedelbar verklighetsupplevelse. Den upplevelsen kan vara den vardagliga kontakten med de omgivande föremålen, den kan vara den intuitiva konstnärliga upplevelsen av en verklighet bortom vardagsverkligheten, den kan vara den religiösa erfarenheten av en allsmäktig gudom, det man vanligen kallar uppenbarelse. Den kan slutligen vara den vetenskapliga erfarenheten av en lagbun-

den natur. Den omedelbara verklighetsbilden är, eller kan vara, traditionsbunden. Om vi kvarhåller fiktionen om ett samhällsfördrag kan denna traditionsbundenhet uttryckas så, att de samhällsstiftande fäderna och mödrarna kände det angeläget att till nya generationer förmedla kunskap om de, genom fördraget, accepterade värdena och de, på dessa värden, byggda normsystemen. Det innebär att de nya generationerna får ett kulturellt arv som färgar deras verklighetsbild. Det kulturella arvet bygges sålunda upp i gemenskapen. Det utesluter dock inte att den enskilda människan kan förnya verklighetsupplevelsen och den förnyelsen kan vara mer eller mindre radikal. Förnyelsen kan avse den alldagliga verklighetsbilden och få praktiska följder, det kan vara en poetisk upplevelse av människa och natur och det kan vara mystikerns tolkning av livets yttersta mening. Alla människor har inte en kreativ verklighetsupplevelse av epokgörande art. Alla människor är inte, i fråga om nyskapande förmåga, jämställda med Bell, Einstein, Goethe eller Kierkegaard. I den bemärkelsen är inte människor lika, men alla människor har lika rätt att förnya sin verklighetsupplevelse. Det är en grundläggande princip, men därför skall vi inte förneka att det finns personligheter som förändrar vår livsåskådning mer än andra. Dessa människors skapande aktivitet kan bero på deras egen inre styrka. Den styrkan har dock ofta befriats genom relationen till andra människor. Ibland, som t ex inom forskningen, kan den relationen ta sig uttryck i samarbete. Ibland kan växelverkan individerna emellan söka sig andra vägar.

Ett liberalt frihetsbegrepp

Rätten till verklighetsupplevelsen

Den jag-du-relation som Geijer talade om och som kan uppfattas som en konsekvens av det ingångna samhällsavtalet innebär att en nyskapande människa påverkar andra individer och att hon, genom sitt nyskapande, gör deras liv rikare. Lättast förstår man det om man håller sig inom konstens värld. En diktare har sett något nytt i verkligheten, som även en icke-skapande person, genom skalden, kan förnimma. Därigenom får han en rikare bild av sina villkor. Detsamma inträffar, menar Adam Smith, inom näringslivet. En skapande industriman ökar inte bara sin egen rikedom; hela samhället drar nytta av hans nya idéer. En förutsättning för denna tankegång är dock föreställningen att de olika individerna bildar ett systematiskt helt. Systemet består visserligen av individer, men individerna är för sin utveckling, beroende av alla andra individer i systemet. Mitt arbete kommer dem till godo och deras insatser betyder ett rikare liv för mig, både kulturellt och materiellt. Därmed kan man tala om människosläktets utveckling. En grundläggande förutsättning för utveckling i denna betydelse är varje människas rätt till sin egen verklighetsupplevelse. Accepterar man den tesen har man inte bara anslutit sig till läran om konstens frihet utan man har även anslutit sig till kravet om vetenskapens och religionens frihet. I dessa fall rör det sig om varje människas rätt att, utan ingripande från andra människors eller organisationers sida, söka efter nya aspekter av verklighetsbilden eller nya orsaker till tidigare kända fenomen. En sådan frihet är utvecklingens förutsättning.

Ofta är den nya bilden av verkligheten bara en förskjutning av den traditionella,

genom kulturarvet förmedlade, erfarenheten. Det kulturella arvet kan kännas så övermäktigt, att en samhällsmedlem upplever sig själv som en del av ett organiskt helt, av en organism, han är bara ett nytt skott på en gammal stam. Trädet eller organismen lever ett självständigt liv, som är överordnat den enskilde individens liv. Det är den psykologiska bakgrunden till att man uppfattar staten som en organism

Man får inte genom lagar och förordningar hindra nya idéer att växa fram.

eller en personlighet. Men från vår utgångspunkt måste vi vidhålla att samhället inte är en organism eller en personlighet, utan enskilda människor i samarbete under en, av dem själva skapad och accepterad, organisation. De födas in i den, men den lever inte ett liv oberoende av dem och de kan därför påverka och förändra organisationens regler och sätt att fungera. Vi har sagt att varje människa har rätt till sin egen verklighetsupplevelse. Av detta följer ytterligare en mänsklig rättighet, en rättighet som av samhällets övriga medlemmar kan upplevas som ett krav. Människan har dels rätt att meddela (d v s kommunicera) sin ursprungliga verklighetsbild, dels har hennes medmänniskor rätt att pröva de praktiska konsekvenserna av den förändrade verklighetssynen. Kravet på samfärdsel av upplevelsen motsvaras av rätten till skriv- och yttrandefrihet, antingen det gäller poesi, religion, politik eller vetenskap. Ingen enväldshärskare eller politisk majoritet har rätt att med maktspråk förhindra denna samfärdsel mellan människor. När det åter är fråga om att pröva de praktiska

konsekvenserna av en vetenskaplig upptäckt måste den överordnade principen, som säger att handlingen måste kunna upphöjas till allmän lag, träda i funktion. Det innebär tillika att upptäckten inte får ha till följd att människor förvandlas från mål till blotta medel. Diskussionen av upptäckten konsekvenser kan även betecknas som en debatt om människors trygghet.

Statens skyldighet

Frihet och rätt till nyskapelse och frihet och rätt till samfärdsel av upptäckternas resultat samt friheten och rätten till samfärdsel och prövning av resultatens praktiska sociala konsekvenser, är en liberal utgångspunkt. Den innebär att man inte genom lagar och förordningar får hindra nya idéer att växa fram och man får heller inte

När en vetenskaplig upptäckt är gjord blir det vetenskapsmannens oavvisliga skyldighet att pröva dess sanning.

bygga hinder för kunskapens spridning. Den innebär i stället en skyldighet från statens sida att underlätta all sådan verksamhet.

Dit leder alltså min principiella utgångspunkt. Betraktar man den aktuella politiska situationen kan ett sådant resultat förefalla mer än lovligt naivt och verklighetsfrämmande. Det som utmärker vår tid, kan man hävda, är inte respekt för människans värde utan fruktan för atombomber, gen-manipulation och datorernas integritetshotande makt. Så har t ex en stor del av 1986 präglats av oro över konsekvenserna av reaktorsolyckan i Ukraina.

När detta skrives är man dessutom upprörd över den ryska avlyssningsapparaturen i vår Moskva-ambassad. I någon tidning läste jag att AIDS-virus skulle vara en följd av DNA-manipulationer. Om det påståendet är sant eller ej har jag inte kunnat fastställa. Falskt eller inte visar ryktet att upptäckter inom genetiken, på samma sätt som upptäckter inom atomenergien och elektroniken, får internationella konsekvenser. I intet fall ger de internationella gränserna, hur man än murar igen dem, något skydd. De positiva och de negativa resultaten drabbar alla människor. Självhärskaren i Kreml och hans kollega i Vita Huset eller renskötaren vid Polcirkeln löper samma risker: ingen kan komma undan verkningarna av dessa nya vetenskapliga genombrott.

Situationen har sålunda blivit den, att när en vetenskaplig upptäckt är gjord blir det vetenskapsmannens oavvisliga skyldighet att pröva dess sanning. Vanligtvis sker det, när det är fråga om en naturvetenskaplig upptäckt, genom att man upprepar experimentet någon annanstans i världen. I samhällsvetenskaperna granskar man det insamlade materialets bärighet och i humanistiska ämnen undersöker man källmaterialets värde och hur det står sig inför en kritisk granskning. Så långt är det fråga om en intern vetenskaplig angelägenhet och för den gäller, eller borde gälla, den totala friheten.

Konsekvenserna måste analyseras

Frihetsproblemet uppstår när den nyvunna kunskapen skall omsättas i praktiskt handlande. Det är när man analyserar de praktiska konsekvenserna av reaktorhavrier, elektronisk kontroll eller DNA-expe-

riment, som man måste ställa sig frågan: vilka följder får dessa resultat om de utnyttjas i en tillämpad vetenskap för mig, för dig och för alla andra människor? Vi vet att när det gäller ny kunskap på dessa tre områden får den internationell spridning och ingen kan skydda sig. I omsorg om sin egen trygghet tvingas man att acceptera att principen för handlingarna måste vara den att man skall behandla människor som värden i sig, vilket innebär att handlingen måste kunna upphöjas till allmän lag.

Det förefaller ibland som om supermakternas ledare börjat bli medvetna om sin egen sårbarhet. Både president Reagan och generalsekreterare Gorbatjov försäkrar med iver att mötet på Reykjavik visst inte var ett fiasko. Aldrig har vi varit så nära en överenskommelse påstod president Reagan. Bakom bägges strävan att vara positiva ligger en gryende insikt om att krig innebär inte bara fiendens, utan även det egna folkets undergång. I denna situation har supermakterna hamnat på grund av samhällets allt tydligare vetenskapsberoende. Det är ett beroende på både gott och ont.

När vi beskriver forskningsresultatets internationella återverkningar bör vi inte glömma, att en sådan forskning som den om den genetiska koden säkerligen kommer att befria människor från många sjukdomar och mycket lidande. Man bör inte heller glömma att naturvetenskaplig och teknisk forskning ökat vår livskvalitet och givit oss frihet och möjlighet att njuta av de traditionella kulturvärdena. Det nya är att naturvetenskap och teknik mer än tidigare riktat blickarna mot framtiden och vi på ett nytt sätt, genom dem, kan forma vår framtid. Denna vår makt över framtiden kräver

att vi analyserar de samlade konsekvenserna av de vetenskapliga genombrotten. En sådan analys kräver ett rationellt vetenskapligt samarbete mellan forskare från olika vetenskaper. Samarbete har alltid förekommit och fungerat i det internationella vetenskapssamhället. Nu måste det även omfatta forskningsgenombrottens konsekvenser för alla nationer och för alla människor och därmed tränger den uni-

Vi bör inte glömma att forskningen om den genetiska koden kommer att befria från många sjukdomar och mycket lidande.

versiella principen allt mer i förgrunden. I den finns, som vi sett, inbyggd tanken på varje människas frihet och värde och hennes därav följande rätt till trygghet. En följd av att vår kunskap ökat vårt inflytande över framtiden har blivit, att vårt ansvar både för människans fria skapande och för hennes möjligheter att meddela sina upplevelser, ökat.

Det åter innebär att vi, i ansvar för vår framtid, måste hålla vårt värdemedvetande levande. Det åter kräver människokunskap. Den kan vi nå inte bara genom psykologisk och historisk kunskap, utan även genom konst och litteratur. Genom konst och litteratur kan vi umgås med människor, som levat för länge sedan. Därigenom vidgar vi vår kunskap både om samhällets och om människors villkor, vår kulturella miljö blir rikare och vi växer som personligheter. Naturvetenskap och teknik skapar vår frihets möjligheter och de humanistiska vetenskaperna ökar vår respekt för människans värde.